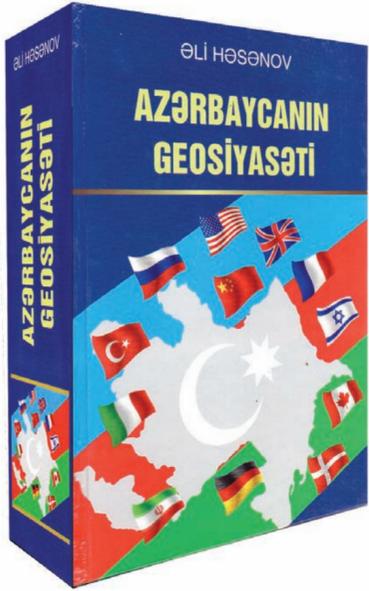

Azərbaycanın geosiyasetinə yeni və fundamental baxış

Müstəqil xarici siyasət yürüdə Azərbaycan müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminə etibarlı strateji tərəfdə, güclü və nüfuzlu aktor kimi tamnaqdır. Cənubi Qafqaz geosiyasi məkanında lider dövlət olan Azərbaycan balanslaşdırılmış xarici siyasət strategiyası ilə həm ikitərəfli münasibətlər kontekstində, həm də çoxşaxəli əlaqələr formatında regionun geosiyasi, geoiqtisadi və strateji təhlükəsizliyində mühüm rol oynayır. Təbii ki, geosiyasetin Azərbaycan modeli barədə qiymətli fikirlər söyülülür, tədqiqat işləri aparılır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi, tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənovun "Azərbaycanın geosiyaseti" fundamental əsərini milli siyasətinə əhəmiyyətli töhfə hesab etmək olar. Bu əsər dərslik yaradıcılığı baxımında da hadisə sayıla bilər.

byacan üçün yaratdığı fəsadları açıb göstərir. Bu məqsədlə Türkiyə və Rusiya fondlarında, digər xarici ölkə arxivlərində saxlanılan çoxsaylı sənədlərə, mətbuatda dərc olunmuş məqalələrə istinad edir, türk tarixçilərinin əsərlərindən və onlarca digər mənbələrdən sitatlar götürür. Etiraf etmək lazımdır ki, bu müəlliflərin və əsərlərin adını bir çox oxucu ilk dəfədir eşidir.

Türkiyəni Rusiya ilə yaxınlaşmağa vadar edən amillər, eyni zamanda, Bakı neftini ələ keçirməyə can atan İngiltərənin Azərbaycanla bağlı siyasətini təhlil edən müəllif belə bir obyektiv nəticəyə gəlir: "Beləliklə, müsəlman-türk dünyası üçün ciddi itki hesabına olsa da, Rusiya-Türkiyə mütəfəqqiliyi baş tutdu. Bu mütəfəqqilik Avropa və dünya ölkələri tərəfindən yenidən tanınmağa başlayan Azərbaycanın müstəqilliyinin taleyinə və sonrakı geosiyasi vəziyyətinə həlledici təsir etdi. Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinin dəyişməsinə beynəlxalq amillər, biganəliyin də ciddi təsiri oldu".

İngilis hökumətinin Azərbaycana inamının azalması nə ilə bağlı idi? Bolşevik Rusiyası Azərbaycanın istiqalını niyə qəbul etmədi? Türkiyənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinə etibar etməməsinin kökündə nə dayanırdı? Professor Əli Həsənov kitabında bu sualların hər birinə lakonik və aydın cavablar verir, fikrini konkret arqumentlərlə əsaslandırır.

Dörd bölmədən, on beş fəsildən ibarət "Azərbaycanın geosiyaseti" əsərində diqqət çəkən əsas məqalələrdən biri onun tariximizin bütöv bir mərhələsinə əhatə etməsidir. Kitabın ilk fəsillərində müəllif Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş Manna, Atropatena, Albaniya kimi qədim dövlətlərin yeritdiyi siyasətə, Azərbaycanın siyasi coğrafiyasında zaman-zaman yaranan dəyişikliklərə dair yığcam şərh verir. Habelə, Atabəylər, Səfəvlər, xanlıqlar dövrünün siyasi mənzərəsindən, I Şah İsmayılın, I Şah Abbasın yeritdiyi siyasət xarakterik cizgilərindən, Rusiya və Osmanlıların regionda toqquşan maraqlarından bəhs edir.

Tariximizin tələpəli mərhələlərindən biri olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü son illər bir çox tarixçilər, politoloqlar tərəfindən araşdırılıb, bununla bağlı xeyli məqalə, əsər və kitab yazılıb. Professor Əli Həsənov da kitabında həmin dövrə təbii olaraq xüsusi yer ayırır və oxucu müəllifin hadisələrə, geosiyasetə özünəməxsus, yeni və obyektiv baxışının şahidi olur. Ümumiyyətlə, fikirləri yığcam ifadə etmək, mahiyyəti bir neçə cümle ilə açıb göstərmək və təhlili bərbəzə hədəfə yönəltmək siyasətşünas alimnin yaradıcılıq manerinasına xas olan xarakterik xüsusiyyətdir. Təxminən 45 kitab səhifəsindən ibarət bu hissədə Azərbaycanın müstəqilliyinin elan olunmasının Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasi vəziyyətinə təsiri, milli hökumətin geosiyasi fəaliyyəti və diplomatik maneələri, xarici dövlətlərin Cənubi Qafqaz siyasəti və nəhayət, Xalq Cümhuriyyətinin iflasi və bunun geosiyasi nəticələri əksini tapır və tariximizin həmin dövrü haqqında bitkin təsvir verir. Sonrakı fəsillərdə isə oxucu Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə yenidən qovuşmasınadək baş verən hadisələr, xarici dövlətlərin ölkəmizlə bağlı geosiyaseti və maraqları barədə zəruri məlumat əldə edə bilər.

Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı dövrün siyasi ədəbiyyatda bir neçə mərhələyə bölünməsi fikrinə şərik çıxan professor Əli Həsənov hər bir mərhələni ayrı-ayrılıqda təhlil edir. Belə bir nəticəyə gəlir ki, siyasət aləminin patriarxi, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik, Vətəninə və xalqına son dərəcə bağlı, onun təəssübünü çəkməyə, maraqlarını qorumağa qadir böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin hakimiyyətinə qədərki birinci mərhələ öz kəskin ziddiyyətləri ilə xarakterikdir. O dövrdə həm ölkəni, həm də xalq hərəkatını idarə edənlərin, dövlət qurumlarının aydın milli konsepsiyasının olmaması, bütün sahələrdə qeyri-peşəkar, qeyri-prinsipial siyasət yürüdülməsi dərin ictimai-siyasi, iqtisadi, mənəvi böhranla, hakimiyyət uğrunda mübarizənin vətəndaş qarşıdurması həddinə gəlib çatması ilə nəticələnməmişdi. Belə bir vəziyyətdə dövlətin və xalqın maraqlarına cavab verən geosiyasetdən söhbət belə gedə bilməzdi. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin növbəti - ikinci mərhələsi xalqın yeganə ümid yeri kimi baxdığı liderin - Heydər Əliyevin ha-

nın diqqət çəkən digər məqamlarından biri, yeri gəldikcə, müxtəssis və ekspertlərin fikirlərinə, qiymətləndirmələrinə istinad olunmasıdır. Bu, demək olar, bütün bölmə və fəsillərdə, xüsusən "Azərbaycan Respublikasının müasir inkişaf xüsusiyyətləri: geosiyasi statusu, vəzifələri və perspektivləri" adlı fəsildə qabarıq nəzərə çarpır. Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyətinin artmasını şərtləndirən amillərin bu cür əsaslandırılması şərh və təhlili, çıxarılan nəticə və yekunların elmiliyi əsərin dəyərini daha da artırır.

Kitab böyük bir dövrü əhatə etməklə yanaşı, mövzu baxımından da zəngin və cəlbədidir. Götürək, "Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri geosiyasi münasibətləri" adlı fəsil. Burada Avrasiyanın regional geosiyasi vəziyyətinə təsir göstərən fərqli maraqlar sistemi - transmilli, regional və milli hədəflər ətrafı şərh olunur. Eyni zamanda, Rusiyanın Avrasiya siyasətində Azərbaycanın yeri və rolundan, ABŞ, Avropa İttifaqı, Türkiyə, İran və digər aparıcı dövlətlərin Avrasiya siyasətindən və Azərbaycanla geosiyasi münasibətlərindən ayrı-ayrılıqda bəhs edilir, bu siyasət prioritet istiqamətləri açıqlanır. İngilis geosiyasetçisi Makkindeyin "Avrasiya nəzərə alınmayan dünya nəzərə alınmayan" fikrini xatırladan müəllif fəvqəldövlətlərin regionda nəzərə alınmaması ugrunda apardıqları mübarizəni, bunun Azərbaycan üçün yaratdığı maneə və fəsadları çəkinmədən bütün reallığı ilə ortaya qoyur. Kitabdan götürülən aşağıdakı sitat buna xarakterik misal ola bilər: "SSRİ zamanında regiondakı hadisələri kənardan izləyən və hadisələrin inkişafına yalnız müxtəlif bəyanatlar verməklə təsir göstərməyə çalışan ABŞ və onun NATO-dakı mütəfəqqiləri hazırda regionda gedən geosiyasi proseslərə ən fəal müdaxilə edən, transmilli, geosiyasi və geoiqtisadi hədəfləri diqqət mərkəzində saxlayan beynəlxalq aktor hesab olunur". Bu fikrin təsdiqini Amerikanın müəyyən dairələrinin Cənubi Qafqaz regionunun aparıcı dövləti olan Azərbaycanla münasibətdə ziddiyyətli yanaşmasında, hətta ölkəmizin daxili işlərinə qarışmaq cəhdlərində zaman-zaman görməkdəyik.

Son vaxtlar ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində soyuqluq yaranması heç kəs üçün sirr deyil. Halbuki vaxtilə, xüsusən dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyimiz ilk illərdə Amerika Azərbaycanla münasibətdə tam fərqli siyasət yürüdüdü. Bəs nə baş verdi ki, vəziyyət belə kəskin şəkildə dəyişdi və fərqli istiqamət aldı? Professor Əli Həsənov məsələnin kökünü vararaq, 1992-ci ildən etibarən ABŞ-ın Avrasiyada, o cümlədən Cənubi Qafqaz və Xəzər dənizi hövzəsi regionunda həyata keçirməyə başladığı "yeni geosiyaset" adlandırılan strateji kursdan, amerikalı analitik Qren Fullerin "Mərkəzi Asiya: yeni geosiyaset" kitabında Ağ Evə ünvanladığı xüsusi tövsiyələrdən, bu siyasətin əsasını təşkil edən "Madlen Olbrayt doktrinası"ndan, "Yeni minillikdə yeni təhlükəsizlik strategiyası", "Telbott doktrinası" adlı sənədlərdən bəhs edir. Eyni zamanda, vaxtilə yüksək vəzifələr tutan Amerika siyasətçilərindən, Zbiqnev Bjezinski kimi politoloqlardan mövzunun açılmasına xidmət edən sitatlar gətirir. Bütün bunlar birnəməli şəkildə təsdiqləyir ki, Vaşinqtonun məqsədi ilk növbədə regionu, xüsusən postsovet ölkələrini Rusiyanın təsir dairəsindən çıxararaq öz tərəfinə çəkmək, onlardan öz maraqları namına istifadə etmək olub. Elə bu məqsədlə də ABŞ "Əsrin müqaviləsi" adlanan neft kontraktlarına, Rusiyadan yan keçən Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft və qaz kəmərlərinə hətərfəli dəstək verir. Professor Əli Həsənov ABŞ prezidentlərinin məktub və bəyanatlarına, dövlət rəsmilərinə istinadla Xəzər dənizi hövzəsi ölkələrinin, xüsusən Azərbaycanın tədricən geosiyasi və geoiqtisadi maraqlar dairəsindən çıxaraq Vaşinqton üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən geoməkana çevrildiyini açıb göstərir. Amerikanın İranla münasibətlərinin böhran həddinə çatdığı, bu ölkəyə hətə hərbi zərbə endirmək barədə söhbət getdiyi bir vaxtda Azərbaycan Prezidenti bəlkə də Vaşinqtonun gözləmədiyi bəyanatla çıxış etdi: "Azərbaycan heç zaman ne ABŞ, ne NATO-nun, ne də ki, başqa ölkələrin regiondakı hərbi strateji münasibətləri üçün meydan olmayacaq. İrana, yaxud digər qonşu ölkəyə hər hansı üçüncü qüvvənin hücumuna dəstək verməyəcəm. Qonşularla etibarlı tərəfdaşlıq münasibətlərini daim qoruyacaq və ərazisindən digər dövlətin hərbi məqsədlər üçün istifadəsinə icazə verməyəcəm". Müəllif yaranmış soyuqluqun, Vaşinqtonun məyusluğunun səbəbini Azərbaycanın tam müstəqil və balanslı xarici siyasət yürütməsi ilə izah edir və gördüyünüz kimi, bu fikri tutarlı fakt və arqumentlərlə əsaslandırır. Belə fundamental, dərin təhlillə əsaslanmış yanaşma kitabın, demək olar, bütün bölmə və fəsillər, toxunulan hər bir mövzu üçün xarakterikdir.

Müəllifin toxunduğu çoxsaylı mövzular arasında Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı geosiyaset də aparıcı yer tutur. Professor Əli Həsənov problemi beynəlxalq, regional maraqlar və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü kontekstində nəzərdən keçirir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixi köklərindən başlayaraq bu günümüzdək cərəyan edən hadisələrin fonunda aparılan təhlil və şərhlər yetərincə dolğun olduğu, heç bir mühüm sənəd, müzakirə və görüş diqqətdən yayınmadığı üçün əlavə mənbə axtarmağa ehtiyac qalmır. Oxucuya keçmiş sovet rəhbərliyinin ermənipərəst siyasəti, münaqişənin BMT Təhlükəsizlik Şurasında müzakirəsi, FATƏT-in Minsk qrupunun yaradılması və fəaliyyəti, həmsədrlərin və münaqişə tərəflərinin mövqeyi, bəzi beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin nümayiş etdirdikləri ikili standartlar, eyni zamanda, Azərbaycanın bu istiqamətdə diplomatik fəaliyyətinin nəticələri barədə mahiyyət etibarilə ən zəruri məlumatlar çatdırılır. Müəllif öz şərhlərini bir qayda olaraq tanınmış politoloqların, məsələn, Rusiya İctimai-Siyasi Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru Vladimir Yevseyev kimi siyasətşünas və ekspertlərin fikri, rəy və proqnozları ilə əsaslandırır. Bu və digər məqamlar kitabın bir dərslik və mötəbər məlumat mənbəyi kimi dəyərini daha da artırır.

"Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas milli maraqları, geosiyasi kodu və təhlükəsizlik perspektivləri" adlanan növbəti fəsil bir növ bu mövzunun davamı sayıla bilər. Milli təhlükəsizliyimizin nəzəri əsaslarının müstəqil dövlətimizin banisi Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdəki ayrı-ayrı çıxışlarında əksini tapdığını vurğulayan müəllif bunun ardınca diqqətli müasir dövrə yönəldir: "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkənin milli maraqları ilə bağlı dövlət siyasətini formalaşdırarkən bir çox iqtisadi, siyasi, ideoloji, coğrafi, mədəni və digər amillər, müxtəlif siyasi maraqları, müxtəlif siyasi qüvvələrin maneələri, beynəlxalq aləmin mümkün reaksiyalarını, Ulu Öndərin təhlükəsizliklə bağlı zəngin irsini nəzərə alaraq ölkə vətəndaşlarının milli iradəsinə və dövlətin ali təhlükəsizlik maraqlarına rəhbər tutmuşdur". Fikir verisizmi, bu amillər və prinsiplər bir neçə sətirdə necə lakonik, dəqiq əksini tapır.

Münaqişə və onun həlli ilə bağlı Azərbaycanın prinsiplərini 1993-2003-cü illərdə ulu öndər Heydər Əliyev, 2003-cü ildən etibarən isə Prezident İlham Əliyev nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatların tribunallarından dəfələrlə səsləndiriblər. Professor Əli Həsənov bu bəyanatları şərh edərkən ən mühüm məqamlar üzərində dayanır, onların beynəlxalq ictimaiyyətin məlumatlandırılması baxımından əhəmiyyətinə diqqət çəkir. Prezident İlham Əliyevin 2004-cü il aprelin 29-da Avropa Şurası Parlament Assambleyasının yaz sessiyasındakı böyük əks-səda doğurmuş çıxışı ilə bağlı qeydlər buna xarakterik misal ola bilər.

Kitabda təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələri, təhlükəsizlik mühitinin formalaşdırılması və beynəlxalq imicin qazanılması, hərbi təhlükəsizlik siyasəti və günümüz üçün aktual olan digər məsələlər də sistemli şəkildə və məntiqli ardıcılıqla əksini tapır. Eyni zamanda, sərhədlərin delimitasiyası ilə bağlı son vəziyyət barədə ətraflı təhlillər verilir. Bu və digər təhlillər, şərhlər zamanı müvafiq statistik məlumatlardan, çeşidli informasiyalardan, xəritələrdən yerli-yerində istifadə olunması mövzusunun daha yaxşı qavranılması, oxucuya yetərincə bilgi verilməsi baxımından tədqirəlayıqdır.

Əlbəttə, kiçik bir yazıda böyük bir dövrü əhatə edən, geosiyasetin geniş spektrinin və prioritetlərinin əks olunduğu kitab-dərsliyin bütün məziyyətlərindən söhbət açmaq mümkünsüzdür. Amma, zənnimcə, daha bir vacib məqam qeyd etməmək olmaz. Müəllifin kitabda istifadə etdiyi türk, rus, ingilis dilində nəşr olunmuş mənbələrin və ədəbiyyatın, internet resurslarının, arxiv materiallarının bir çoxu oxucu üçün yenidir və Azərbaycanda elmi dövriyyəyə ilk dəfədir buraxılır.

Bu günümüzədək cərəyan edən geosiyasi proseslər, xüsusən tez-tez rastlaşdığımız ikili standartların ən qabarıq təzahürü olan Avropa Parlamentinin Azərbaycanla bağlı əsaslı, qərəzli qətnaməsi insanları çox narahat edir, düşündürür və haqlı narazılıq doğurur. Gündəmə istər-istəməz belə bir sual çıxır: nə üçün, səbəb nədir? "Azərbaycanın geosiyaseti" kitabı bu hadisələrdən qabaq işıq üzü görsə də, onun səhifələrində bizi düşündürən bir çox suallara cavablar tapmaq mümkündür. Kitabın əsas üstün cəhətlərindən biri də mehiz aktuallığı, yaşadığımız dövrün, müasir geosiyasetin nəbzini tutmasıdır.

Aslan ASLANOV,
AZƏRTAC-ın Baş direktoru.